

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема формування особистості молодшого школяра в історико-педагогічному контексті, яка набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю відродження духовності українського народу. Одним із шляхів такого відродження є звернення до історії педагогічної думки, вивчення та творче переосмислення тих ідей, що спонукають до ґрунтовних змін в освіті й вихованні молоді. У статті накреслюються шляхи розв'язання окресленої проблеми.

Останнім часом проблема формування особистості школяра, зокрема молодшої ланки, набула особливої актуальності.

У словниках знаходимо такі визначення поняття "особистість": "особистість (лат. *personality*) – характеристика образу мислення, почуттів і поведінки окремого індивіда..." [1]; "особистість, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей..." [2].

Сучасні педагоги стверджують, що формування духовного світу дітей, духовності як провідної якості особистості є найголовнішим завданням освіти і виховання. О. В. Сухомлинська визначає поняття духовності як складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вrostання в неї і розуміння як власного надбання. Такий підхід передбачає розгляд духовної сфери як складової феномена культури [3: 14].

Ми поділяємо думку О. В. Сухомлинської та інших педагогів про те, що в сучасних умовах серед дітей і молоді спостерігається зниження рівня духовності, що пояснюється, з одного боку, кризовими тенденціями в суспільстві, а з іншого – несформованістю в молоді ціннісного ставлення до освіти та власного інтелектуального розвитку [3: 14; 4: 91].

Психолог І. Д. Бех зазначає, що формотворчою основою морально-духовного розвитку особистості є виховання, "і саме воно задає його суспільну якість: буде цей розвиток здійснюватися на полюсі добра чи зла. Образно кажучи, людина в кінцевому підсумку "ліпить" свою особистість із матеріалу культури, який організовано постачає їй вихователь, суспільство в цілому" [5: 34-35].

Із численних моральних якостей особистості можна виділити гуманізм, доброту, милосердя, совість, терпимість, ідейність, патріотизм, волю, рішучість, принциповість, здатність до самооцінки, ввічливість, працелюбність, єдність слова і діла, уважність, великодушність, скромність, вдячність, честь, сором'язливість, миролюбство, справедливість, вірність тощо.

Отже, особистість – це наше **духовне** обличчя, те, що є головним у людині, її основою, носієм найважливіших позитивних людських якостей.

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої потреби набуває національне відродження духовності українського народу. І одним із шляхів такого відродження може стати звернення до історії педагогічної думки, вивчення та творче переосмислення тих ідей, що можуть і повинні спонукати до ґрунтовних та серйозних змін в освіті й вихованні. Мета статті – розглянути проблему формування особистості молодшого школяра через аналіз творчості Володимира Мономаха, Г. С. Сковороди та К. Д. Ушинського.

Проблема формування особистості молодшого школяра набуває особливої актуальності, оскільки саме навчальна ланка соціалізації особистості, на якій закладаються основні її якості, є найбільш важливою.

Н. А. Сейко підкреслює: соціалізація – неперервний і багатогранний процес, що триває протягом всього життя людини, однак найбільш інтенсивно він протікає у дитинстві й юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки [6: 127].

Розв'язанню означеної проблеми допоможе вивчення її в історико-педагогічному контексті, адже воно пов'язане з осмисленням багатовікової історії народу, розвитком, збереженням і примноженням його культурних надбань.

Передумови такого розвитку сягають корінням у часи Київської Русі. Східні слов'яни не лише мали власну високорозвинену культуру, а й творчо засвоювали культурні надбання інших народів.

З відкриттям перших шкіл питання виховання в дітей моральних якостей: прагнення до праці, поваги до батьків та людей похилого віку – набуває дедалі більшого значення [7: 47].

Перші педагогічні положення, що стосуються виховання особистості дитини, знаходимо в "Повчанні Володимира Мономаха дітям" (1096). У цьому творі автор дає поради дітям, як жити, як прислужитися Батьківщині "не молитвами, а корисними своїми справами", як захищати слабких та

літніх людей, як поважати своїх батьків тощо. Він закликає дітей вивчати науки, оволодівати іноземними мовами, бути активними як у навчанні, так і у праці. Ідеї "Повчання Володимира Мономаха дітям" не втратили актуальності і донині.

Ось декілька порад дітям, що можна вважати важливими і для формування особистості молодшого школяра: "Старих шануйте, як батька, а молодих, як братів", "У домі своєму не лінуйтеся, але за всім доглядайте", "Остерігайтеся брехні і пияцтва, бо в ньому душа помирає і тіло", "Куди не підете, де не спинитесь, напійте, нагодуйте хоч одного кого-небудь; найбільше ж шануйте гостя", "Хворого навістуйте... і людини не промініть, не привітавши, добре слово скажіть їй", "А якщо вмієте щось, то не забувайте того доброго, а чого не вмієте, то того навчайтеся", "А лінощі – мати всьому: що людина вміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться; поступаючи добре, не смійте лінитися ні на що добре", "Страх перед Богом вважайте вищим за все" [З літопису за Лаврентіївським списком, Т. 1, вид. Археографічної комісії; 8: 10-11].

Як бачимо, моральні настанови Володимира Мономаха співзвучні традиційним уявленням про позитивні національні риси особистості українця: сердечність, працелюбність, щедрість, гостинність, релігійність та ін.

У 1701 році в результаті реорганізації Київського братського колегіуму утворилася Києво-Могилянська академія, перший вищий навчальний заклад України, який сприяв підвищенню рівня освіти та духовності тодішнього українського суспільства [9: 64].

У XVIII столітті великий просвітителю, філософ, поет, перший народний учитель Григорій Савич Сковорода (1722-1794) виступає з обґрунтуванням ідей народності та природовідповідності у вихованні та освіті. У своїх поетичних та філософських творах, поемах, байках він дає поради батькам, як виховувати дітей. Він вважає, що треба знати природу дитини, спиратися у навчанні на її вікові та індивідуальні особливості. Г. С. Сковорода критикував представників заможних класів, у родинях яких дітей виховували найняті вихователі, що не готували їх до справжнього життя ("Благодарний Єродій", "Зозуля та Косик" та ін.).

Філософські погляди Г. С. Сковороди, на яких базувалися його педагогічні ідеї, були зумовлені глибокою релігійністю. Пізнаючи Бога, ми пізнаємо закони буття, але разом з тим ми повинні вивчати і самих себе, бо самопізнання є початком мудрості, – наголошував мислитель. Заклики Г. С. Сковороди "пізнай себе", прагнення звернути увагу на внутрішній світ людини, її страждання, пошуки опори в Богові – все це знаходить відгук у його філософських та педагогічних творах. Наприклад, у праці "Толкование из Плуларха о тишине сердца" Г. С. Сковорода засуджує бездіяльність: "Вот дорого нам станет сердечный мир, если покупать его праздностию. Прельщается тот, кто думает, будто люди, убегишие многоделия, живут покойно... Но не так оно есть... Даже сам празднолюбец Епикур советует честолюбцам, дабы последовали своей природе и принимались за гражданские дела." І далі: "В свете жить без беды бог никому не написал... Жизнь наша, наполненная удач и неудач, но здоровое сердце все переверит во благо. А мужи сердечныи и от самых горьких своих горестей умеют собирать полезные плоды подобны пчелам из жестких и колких трав мед собирающим" [10: 203-215].

Думки Г. С. Сковороди про те, що багато чого в житті людини залежить від її самої, співвідносяться з висловом Володимира Мономаха: "...якщо від Бога буде смерть, то ні батько, ні мати, ні брати не зможуть вас відняти від неї. Однак якщо добре берегтися, то Боже оберігання є ліпшим за людське" [8: 10-11].

Вважаємо, що в наведеному творі Г. С. Сковороди переплітаються філософські міркування автора з його педагогічними поглядами.

Цікаві думки про виховання дітей висловлює Г. С. Сковорода в притчі "Благодарний Єродій". У вступі автор пояснює, що Єродій подібний до журавлів. Цей птах освятився в богословських згадуваннях за свою вдячність та людинолюбство. Ці птахи годують і носять своїх батьків. У притчі розмовляє мавпа з пташеням Єродієм про виховання.

Зі слів Єродія дізнаємося, що він з радістю годує своїх старих немічних батьків, а також носить їх. Адже саме батьки виховали його, бо є два головні батьківські обов'язки, це благо породити і благо навчити. Природу автор називає всенародною і справжньою вчителькою. Далі Сковорода розмірковує так: сокола швидше навчиш літати, але не черепаха. Орла миттю привчиш дивитись на сонце і розважатися, але не сову... Якщо все буде наймудріша природа, тоді хто, як не єдина вона, зціляє і навчає? Яблуню не вчи родити яблука: вже сама природа її навчила. Виховання же впливає з природи... Природа блага – всьому початок і від неї нема нічого, що не являється благом [11: 120-126].

Ці міркування тісно пов'язані з вченням Г. С. Сковороди про "сродну працю". Це праця за покликанням. Щоб людина була щаслива, досягла успіхів, їй потрібна справа відповідно до душі. Із цієї тези вченого можна зробити важливий висновок про необхідність вже із самого початку навчання дитини виявляти галузь її інтересів і здібностей.

Педагогічні погляди Г. С. Сковороди не втратили своєї актуальності і в наш час: він один з перших засновників гуманістичної та демократичної педагогіки, його педагогічні настанови відповідають сучасним вимогам до формування та розвитку особистості молодшого школяра.

У XIX ст. працював видатний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1871). Педагогічні праці К. Д. Ушинського [12; 13], в яких було запропоновано систему шкільної освіти, зокрема початкової, мали великий вплив на розвиток вітчизняної педагогіки.

У своїх педагогічних творах видатний педагог приділяв велику увагу організації початого навчання дітей; особливе місце належить К. Д. Ушинському в розробці теорії гри й методики розвитку мови дітей.

Стосовно навчання молодших школярів, особливостей становлення їх особисті, К. Д. Ушинський у "Рідному слові" запропонував педагогічні поради, зміст яких можна викласти в декількох тезах.

1. Треба враховувати вікові особливості учня початкової школи під час навчання: "Коли ви починаєте взагалі вчити дитину раніше, ніж вона дозріла до навчання..., то неминуче натрапите на такі перешкоди в її природі, які може подолати тільки сам час..."

2. Враховуючи природу дитини молодшого шкільного віку, необхідно змінювати заняття: "Чим молодша дитина, тим менше здатна вона до постійної будь-якої душевної діяльності в одному напрямі, тоді ж, коли заняття її різноманітні, може працювати досить довго".

3. Чим менше різноманітності в учителях, тим краще для початкового навчання: "Велика кількість наставників, які дбають кожен про свій предмет, можуть начинити дитину різними знаннями та вміннями, але розумові очі її залишаться нерозкритими".

4. Дитяча природа виразно потребує наочності: "Показування малюнків та розповідь за ними – найкращий засіб для зближення наставника з дітьми... Під час наочного навчання вчитель... присутній при самому процесі формування мови у дітей і може спрямовувати цей процес".

5. Не все може бути цікавим у навчанні, а неодмінно є і мають бути також нудні речі. Тому "привчіть дитину робити не тільки те, що її цікавить, а й те, що не цікавить – робити заради приємності виконати свій обов'язок. Ви готуєте дитину до життя, а в житті не всі обов'язки цікаві, і коли ви до 10 років будете вчити дитину граючись, то готуєте їй страшну муку, коли зустрінеться вона потім із серйозними навчальними обов'язками, іноді зовсім не цікавими" [12: 391-396, 405-407].

У праці "Людина як предмет виховання" К. Д. Ушинський підкреслює велике значення уяви в розвитку дитини молодшого шкільного віку: слухаючи казку, дитина зовсім не дивується чудесам. Кожного разу вона змусить повторити ваше оповідання, але стережіться що-небудь змінити в ньому. Адже дитина хоче бачити ці самі сцени, і найменша подробиця, вами пропущена або додана, руйнує в ній ту оману, яка саме й подобалась дитині. Останнє виникає тому, що дитина бачить у казці правду і хоче тільки правди [13: 290-297].

Останнє положення великого вченого знаходить підтвердження у дослідженнях вчених XX століття: психологів (В. А. Крутецького, Г. О. Люблінської, А. В. Петровського), педагогів (В. О. Сухомлинського), методистів (Н. В. Гоголь), які вважають емоційність характерною рисою дитини молодшого шкільного віку. Тому виховний вплив на учня через емоційну сферу є провідним засобом формування особистості молодшого школяра.

Опрацювавши літературу з досліджуваної проблеми, ми дійшли висновку, що можна визначити такі головні періоди наукових пошуків в означеній галузі:

- 1) формування фрагментарних ідей;
- 2) систематизації науково-педагогічних поглядів;
- 3) період авторських теорій.

Отже, вивчення та врахування у педагогічній науці і практиці поглядів та досвіду великих педагогів минулого надає поштовх для наукових пошуків у створенні новітніх систем формування особистості молодшого школяра, його саморозвитку та саморозкриття. Це цілком відповідає сучасному педагогічному положенню про розкриття потенційних можливостей душі дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткий словарь по философии / Авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск: Харвест, 2007. – 832 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 374 с.
3. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13-18.
4. Лукіна Т. Реалізація державної політики в розвитку особистісно орієнтованої освіти // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 85-98.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. – 280 с.
6. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка / Курс лекцій. – Житомир: Полісся, 2002. – 260 с.

7. Гордієнко О. А. Методика вивчення драматичних творів зарубіжної літератури у взаємозв'язках з українською на уроках у 8-11 класах: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Київ, 2006. – 207 с. / Гордієнко Олена Анатоліївна.
8. Повчання Володимира Мономаха дітям // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За ред. С. А. Литвинова. – К.: Освіта, 1961. – С. 10-11.
9. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. – 2-е вид., перер. і доп. – К.: Вища школа, 1981. – 236 с.
10. Сковорода Г. С. Толкование из Плутарха о тишине сердца / Твори. – Т. 2. – К.: Освіта, 1973. – С. 203-215.
11. Сковорода Г. С. Вдячний Єродій // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За ред. С. А. Литвинова. – К.: Освіта, 1961. – С. 120-126.
12. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання // Ушинський К. Д. Твори: в 6 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 4. – С. 290-297.
13. Ушинський К. Д. Рідне слово. Книга для тих, хто навчає // Ушинський К. Д. Твори: в 6 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 2. – С. 391-396, 405-407.

Матеріал надійшов до редакції 08.10. 2009 р.

***Жовноватюк Ю. А. Проблема формирования личности младшего школьника
в истории педагогической мысли Украины.***

В статье рассматривается проблема формирования личности младшего школьника в историко-педагогическом контексте, которая приобретает особую актуальность в связи с необходимостью возрождения духовности украинского народа. Одним из путей такого возрождения является обращение к истории педагогической мысли, изучение и творческое переосмысление тех идей, которые побуждают к коренным изменениям в образовании и воспитании молодёжи. В статье намечаются пути решения намеченной проблемы.

***Zhovnovatiuk Yu. A. The Problem of Primary School Student's Personality
in History of Ukrainian Pedagogics.***

The article highlights the problem of primary school student's personality formation in the historical and pedagogical context, which is of particular relevance because of the need of spiritual revival of Ukrainian people. One way of this revival is an appeal to the history of educational thought, research and creative rethinking those ideas which encourage fundamental changes in education and upbringing of youth. Article outlines the ways of the mentioned problem solution.